

הדרומי, שהם מהאי גיסא ומהאי גיסא, משני צידי הארץ, דמרחקי, רחוקות הן ערי המקלט מהרוצחים הצריכים להגיע אליהן.

שהרי אם הרג הרוצח בקצה האיזור שלהן, על גבולות הארץ, בצפון או בדרום – עליו לנוס מהגבול עד עיר המקלט [קדש בצפון או חברון בדרום] דרך שאורכה רבע ארץ ישראל.

ומאי שנא ומדוע שונים הם "מצינאי", שני האיזורים שבמרכז הארץ, בין חברון לשכם, ובין שכם לקדש, דמקראי, שערי המקלט שלהם קרובות הם לרוצחים!

כיון שכל רוצח הנמצא בשני איזורים אלו, יש לו את האפשרות לברוח אל אחת משתי ערי המקלט צפונית לו או דרומית לו, היות שהוא נמצא ביניהן.

וכיון שהמרחק בין עיר לעיר הוא רבע מאורכה של ארץ ישראל, יהיה אורך הדרך שצריך הרוצח לנוס שם, לא יותר מאשר שמינית הארץ,

ונמצא שההורג סמוך לגבול, עליו לרוץ פי שנים מהרוצח בין הערים, כיון שהמרחק שיהיה ממקום למקום, ובצד הגבול אין עיר מקלט.

מקלט, כיון שמצינו שבגלעד, שהיא בעבר הירדן, שכיחי רוצחים.⁽⁸³⁾

א-1 דכתיב "גלעד, קרית פועלי און, עקובה מרם".

ומבארנין: מאי "עקובה מרם"?

אמר רבי אלעזר: שהיו עוקבין אורכים להרוג נפשות.

ודנה הגמרא:

כיון שהמרחק מהגבול לעיר מקלט שיהיה למרחק שבין עיר מקלט אחת לעיר מקלט שניה, נמצא שארץ ישראל מחולקת לארבעה איזורים שונים, לענין ערי מקלט:

שני איזורים קיצוניים – מהעיר קדש עד לגבול הצפוני, ומהעיר חברון עד לגבול הדרומי.

ושני איזורים אמצעיים – מחברון עד שכם, ומשכם עד קדש.

הרי מעתה, יש להקשות:

ומאי שנא, מדוע שונים הם שני האיזורים הקיצוניים של הארץ, האיזור הצפוני ואיזור

הכהן שגלעד ושכם היו מחלקם של מנשה ואפרים שהלכו בדרך יוסף, שהיא כבישת היצר. ומי שהוא קשה לעצמו, הוא קשה גם לאחרים. והיינו רק לתירוץ א'.

ועל קושיית התוס' שרוצחי גלעד היו מזידיים ועוקבים להרוג נפשות, ולמה הוצרכו לערי מקלט המיועדות לשוגגים, תירץ שם הרמב"ן, שהיו שופכי דמים במרמה ועושים

שכתב שארבעים ושנים ערים קולטות רק כשהן ערי הלויים, ובטלו בחורבן בית ראשון.

83. כתב הרמב"ן בכיאוורו על התורה (שם), כי על אף שעדיין לא היו רוצחים בגלעד בעת שהצטוו להפריש בה ערי מקלט, צוה הקב"ה כך על שם העתיד. ועוד, שהיה איור ארץ גלעד מגדלת רוצחים מאז היתה לגוי.

[ובמכתב מאליהו ח"ד הביא בשם ר' צדוק

ומתצינן: אמר אביי: בשכם נמי שכיחי רוצחים.

דכתיב [הושע ו'] "וכחכי איש גרודים, חבר כהנים דרך ירצחו שכמה". וגומר.

ומבארין: מאי "חבר כהנים"? —

אמר רבי אלעזר: דברי הכתוב הם בדרך משל: שהיו מתחברין, מתאספים הרוצחים בשכם להרוג נפשות — ככהנים הללו שמתחברין לחלוק תרומות בבית הגרנות.

ובכך מיושב למה הדרך בין הערים קצרה מהמרזק שבין הערים הקיצוניות לגבול. שכן, שכם היתה העיר שבמרכז, ומשני צידיה⁽⁸⁴⁾ שכיחי רוצחים. והוצרכו ליותר ערי מקלט לנוס אליהם.

ומשמע שאף אל שאר הערים של הלויים יכול הרוצח לנוס ולמצוא בהן מקלט מפני גואל הדם.

אך לא היו בה שכיחים בה רוצחים כמו בגלעד, ולכן לא הוצרכו להוסיף בארץ ישראל ערי מקלט כמו בעבר הירדן [מהרש"א].

ומתצינן: אמר אביי: הללו, שש ערי המקלט שבהן עוסקת משנתנו, קולטות בין שברח אליהם הרוצח לדעת שיקלטוהו, ובין שנכנס אליהן שלא לדעת, אפילו שלא ידע שהן קולטות,⁽⁸⁶⁾ ולא נס אליהן כאל עיר מקלט. ואין גואל הדם יכול להורגו.⁽⁸⁷⁾

עצמם כשוגגין, ולכן נצרכו ערי מקלט, היות שלא נודע מי הזיד.

שמצינו עוד ערים, שהרי לפי זה הקושיה היא על הפסוק "שש ערי מקלט תהיינה". אלא היא על התירוץ שבשכם שכיחי רוצחים ולכן צריכים בסביבתה יותר ערי מקלט, ועל כך מקשה הגמרא שיש ארבעים ושתים ערים, והיחס שוה בכל אזור לקליטת הרוצחים.

והמהרש"א כתב ליישב, שהכינו ערי מקלט אף למזידין, שהרי בתחילה אחד שוגג ואחד מזיד מקדימין לעיר מקלט.

84. שנינו במשנה לקמן [יב ב], שער מקלט אשר גר בה הרוצח, אינה קולטתו.

ולכן ביאר הריטב"א, שמדובר ברוצחים בסביבות שכם, ולא בתוכה. ומוכיח כן, ממה שהקריבו את שאר הערים אליה, שיוכלו לנוס לכל אחת מהן, ולא רק לשכם עצמה.

והתוס' לקמן [שם] כתבו, שבתוך העיר הוא גולה משכונה לשכונה, וזה מועיל לאותם הדרים בשכם, אך ממה שהקריבו הערים אליה, מוכח שמדובר גם סביבותיה.

85. המהרש"א ביאר, שאין קושיית הגמרא

87. המנחת חינוך [תק"כ] הסתפק אם נכנס שלא לדעת, וכשהיה בתוכה נודע לו שקולטת,

וכמו שנאמר ביהושע [כא יג] "ולבני אהרן הכהנים נתנו את עיר מקלט הרוצח, את חברון".

ובסוף הפסוק שם משמע כאביי, דכתיב "ואת שדה העיר ואת הצריה — נתנו לכלב בן יפונה".

ומקשינן גם על העיר קדש:

וכי קדש — עיר מקלט הואי?

והכתיב [יהושע יט] "וערי מבצר [אלו הכרכים הגדולים שהיו בנחלת נפתלי], הצדים צד וחמת, רקת וכנרת. וגומר, וקדש ואדרעי ועין הצור".

ואילו לגבי ערי מקלט תניא: ערים הללו, העומדות לקלוט רוצחים, אין עושין אותן לא טירין קטנים, לא טירות קטנות, שאין מזונות מצויים בהן לרוצחים, שאינם יכולים לצאת, ולא כרכים גדולים, שנקבצים לשם רבים ויהא גואל הדם מצוי שם, אלא עיירות בינוניות, כדי שיהיה מזונם של הגולים שם

אך הללו, שאר ארבעים ושנים ערי הלויים, רק אם נס אליהן לדעת שיקלטהו, אז הם קולטות.

אך כשנכנס בהם שלא לדעת קליטה — אינן קולטות.

ומקשינן על הברייתא בתוספתא לעיל, שמנתה את חברון כאחת משלשת ערי המקלט בארץ ישראל:

וכי חברון — עיר מקלט היא?

והכתיב "ויתנו לכלב את חברון, כאשר דבר משה".

ואילו בשש ערי המקלט נאמר בתורה שיתנום ללויים, כדלעיל, וכלב הרי היה משבט יהודה!

ומתצינן: אמר אביי: רק את פרוורחא של חברון, שהם הכפרים והחצרות הסמוכים לחברון ונקראו על שמה, נתנו לכלב. אך העיר חברון עצמה, היתה עיר של הלויים, והיא אחת מששת ערי המקלט.

הרוצחים שכו ובערי מקלט לא העלו. ב. במקום שהתרכו הרוצחים והוצרכו לכל המקום בערים, נחלקו האור החיים והמנחת חינוך [מצוה תי] אם הלויים נדחים מפניהם רק בשש ערי מקלט או גם בארבעים ושנים ערים.

ג. מסתבר שערי הלויים לא עכבו זו את זו בהפרשתן, כמו ששת ערי המקלט.

ד. כל דיני הכנת הדרך וציון הערים, לא נאמרו אלא בששת ערי המקלט ולא בערי הלויים. וכמו שהוזכר בערוך השלחן.

אך המשנה למלך (פ"ח ה"ח) כתב שנוהגים דיני ערי מקלט בכל הערים הקולטות, ועיין בהערה הבאה.

ומשנודע לו התכוון להקלט, האם הוא נקלט. ודייק מלשון רש"י שברח לדעת קליטה, משמע שבכריחה צריך לדעת.

ובמשך חכמה [פרשת מסעי] כתב, שרק ישראל נקלטים שלא לדעת בשש ערי מקלט ולא גר תושב, שנאמר "תהיינה לכם".

ומצינו עוד חילוקים בין ערי מקלט לערי הלויים, וכדלהלן, ולא נקטה אותם הגמרא, כפי שביאר המהרש"א, שהקושיא היתה על תוספת ערים במקום שנפשי רוצחים, ועל כך מועיל החילוק שאלו קולטות גם שלא לדעת.

ואלו החילוקים שביניהן:

א. בסוף הפרק מבואר שבערי הלויים העלו

מצוי, אך לא יהיו שם הרבה עוברים ושבים. ואם כן איך יתכן שקדש, שהיא עיר מבצר, והיא כרך גדול, (88) תהיה עיר מקלט?

ומתצינן: **אמר רב יוסף: תרתי ערים הנקראות קדש הואי, ועיר המקלט קדש אינה נכללת בין ערי המבצר שבחבל נפתלי.**

אמר רב אשי: לדעתי עיר המקלט קדש כן היתה בנחלת נפתלי, והיא היתה עיירה בינונית המתאימה לשמש כעיר מקלט. אלא שהיא היתה סמוכה לכרך גדול שנקרא "קדש", כמבואר במקרא לעיל. ובגלל סמיכותה אל הכרך הגדול, נקראה גם עיירה בינונית זו בשם "קדש".

ומצינו כן, כגון: **סליקום ואקרא דסליקום.**

סליקום היא עיר מבצר גדולה, וסמוך לה נמצא כפר שנקרא על שמה, אקרא דסליקום.

גופא, ערים הללו – אין עושין אותן לא טירין קטנים, ולא כרכים גדולים, אלא עיירות בינוניות.

ואין מושיבין אותן, את ערי המקלט, אלא במקום שיש בו מקורות מים, כדי שלא יאלצו לצאת להשיג מים מחוץ לעיר המקלט.

ואם אין שם מים כגון ערי הלויים שנקבעו בגורל, בזמן חלוקת הארץ, במקום רחוק ממקור מים, ונקלטו בהם רוצחים, מביאין להם מים, על ידי אמות מים, המוליכות את המים מהנהרות הרחוקים עד העיר.

ואין מושיבין אותן אלא במקום שווקים, כדי שימצאו מזונות לקנות. ואין מושיבין אותן אלא במקום שיש אוכלסין, באזור מיושב, שיש באותו אזור גם כפרים ויישובים [והמאירי כתב שיש שם גבורי חיל להגן]. כדי שלא יתאספו גואלי הדם רבים יחד ויצורו על העיר.

ואם נתמעטו אוכלוסייהן באזור שסביב העיר מוסיפין עליהן דיירים, ואפילו דיירים עראיים.

אך אם נתמעטו דיוריהן בתוך העיר, מביאין להם כהנים, לויים (89) וישראלים שיגורו עמם, כדי שלא יהיו הרוצחים רוב תושבי

הרוצח לא יוכל לקיים "שם תהא דירתו". ובכך ביאר את מה שאמרנו בשלהי ערכין, שאם נתיישרה ולבסוף הוקפה הרי היא נעשית עיר מקלט, כי בעיר כזאת אין קדושת בתי ערי חומה, ואין משלחין ממנה מצורע.

וכתב עוד המשנה למלך, שאף את ערי הלויים לא מקיפין בחומה. וגם תמה למה אפשר להקיף עיר מקלט לאחר שנתיישרה, והרי אין עושין עיר מוקפת, כדי שלא יבא גואל הדם.

89. פירש הריטב"א בשם הרמ"ה, שמכניסין

88. כך פירש רש"י. אך המשנה למלך (פ"ח מרוצח ה"ח) ביאר, שכרך גדול הוא מוקף חומה, ולכן מדמים אותו לעיר מבצר. והטעם שלא עושים עיר מקלט את עיר מבצר, הוא מפני שאין עושין עיר מקלט מוקפת חומה, כדמוכח בשלהי מסכת ערכין. והסיק המשנה למלך, שבין עיר בינונית המוקפת חומה ובין עיר גדולה פרוזה, אין עושים אותן עיר מקלט.

ועיין בגבורת ארי שדן בדבריו, והוסיף טעם אחר שאין עושין עיר מוקפת חומה לעיר מקלט, כיון שמצורעים משולחים מתוכה, ואם יצטרע

אמר רבי יצחק: מאי קרא שממנו משמע שכך ראוי להתקין בעיר מקלט? שנאמר "ונם אל אחת מן הערים האל, וחי".

ומשמעותו, עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא. עשה לו דבר שיוכל לחיות שם.

תנא, תלמיד שגלה — מגלין רבו עמו!

ואפילו אם קיימת ישיבה בעיר מקלט, כיון שלא מן הכל אדם זוכה ללמוד [ראשונים].⁽⁹⁰⁾ וכיון שהוא צריך לרבו שילמדנו, גולה עמו, שנאמר "וחי" — עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא.

והוסיף הרמב"ם [פ"ז מרוצח ה"א] "וחי בעל חכמה ומבקשה בלא תלמוד — כמיתה חשובין".⁽⁹¹⁾

אמר רבי זעירא: מכאן יש לנו ללמוד, שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון, כדי שלא יביאווהו עונותיו של התלמיד לידי הריגה בשוגג, וכשיגלה התלמיד, יאלץ רבו לגלות עמו.

העיר, היות שאין העיר קולטת כשרובה תושבים רוצחים, כדלקמן, ולפיכך צריכים להוסיף לעיר דיירים קבועים.

ואין מוכרין בהן לא כלי זיין שלא יבוא גואל הדם וירכוש כלי זיין בעיר המקלט להרוג בו את הרוצח.

וממקומו לא חוששים שיביא עמו, כי ירגישו בכלי הזיין בעת בואו לעיר.

ואין מוכרים בהם אפילו לא כלי מצודה, שהורגים בהם חיות, דברי רבי נחמיה.

וחכמים מתירין.

ושוין רבי נחמיה וחכמים, שאין פורסין בתוכן מצודות, היות שהציידים מלומדי חרב הם, וכל מקום שמצודות מצויות שם, כלי זיין מצויים שם, ושמא יבא גואל הדם בהתנכרות ויקח לשם כלי זיין [המאירי].

ואין מפשילין לתוכן חבלים של ציד מאותו הטעם —

כדי שלא תהא רגל גואל הדם מצויה שם.

מדובר אף כשיש בה ישיבה ורב, אך מגלין לצרכי רבו שרגיל עמו.

ובעיון יעקב (על העין יעקב) כתב שאם יש לרב תלמידים אחרים, אין נוטלים מהם את הרב לצורך הרוצח, ולכן נאמר מגלין רבו, דהיינו רק אם היה מיוחד לו בלבד.

והגר"ש רוזובסקי למד מההלכה שמגלין רבו, שהחוב להעמיד חיותא לרוצח אינו מוטל על בית דין בלבד, אלא על כל אדם, ולכן רבו מחויב לגלות. כי אם החיוב הוא רק על בית דין, למה יתחייב רבו לגלות עם תלמידו.

91. והנימוקי יוסף כתב: והתורה — חיים היא!

בה כהנים, לויים וישראלים, לפי שיש בהם מדת ענוה ורחמנות, ולא יהיו שופכי דמים, וגם לא ימסרו הרוצח ביד גואל הדם.

ועיין ערוך לנר שהקשה על דבריו, וביאר שמכניסין לערים אלו שגרים בהם רק לויים, גם ישראלים וכהנים, כדי שאם יגלה רוצח שאינו לוי, ימצא בה אנשים הקרובים לדעתו. ובפנים ביארנו על פי הצפנת פענח והשיח יצחק, שהרבו את תושבי העיר על הרוצחים.

90. ודייק המהרי"ט [ח"ב או"ח נ] כדבריהם מלשון הגמרא, שמגלין רבו עמו, ולא אמרו להעמיד לצרכו ישיבה ורב בעיר מקלט, כי

וכתיב בתריה "וואת התורה".

האות ווי"ו מוסיפה על ענין ראשון, ומלמד הכתוב כי כשם ששלשת הערים קולטות, כך התורה קולטת [מהרש"א]. ואם כן, הרב שהרג "קלוט" הוא בתורתו, ואינו צריך לגלות! (94)

ומתרצינן: לא קשיא.

הא שאמרנו "תורה קולטת", היינו רק בעידנא דעסיק בה, בזמן שעוסק בלימודה. ומה שאמרו שהרב גולה, היינו בעידנא דלא

אמר רבי יוחנן: הרב שגלה — מגלין ישיבתו עמו, לפי שאין לו חיים בלא ישיבה [מאירי]. (92) וצריך להתקין לו מה שדרוש לו כדי לחיות, שנאמר "וחי". (93)

ומקשינן "איני! למה יגלה הרב שהרג בשגגה?"

והא אמר רבי יוחנן: מניין לדברי תורה שהן קולטין ומצילין בעיר מקלט?

שנאמר בעיר מקלט "את בצר במדבר". וגומר.

תורה. וקא משמע לן רק את הדין שאין הרב נקלט בישיבתו, כאמור בסמוך.

ובמנחת חינוך [ת"י] כתב שלא נאמר וחי עמך לעיכובא, אלא למצוה בלבד ולכן יגלה הרב אף שאם אי אפשר להגלות ישיבתו עמו.

93. הקשה המהרש"א, הרי אף כאן היה ראוי לומר: מכאן, שלא ילמוד אדם מרב שאינו הגון, כדי שלא יצטרך לגלות אם יהרוג בשגגה. וביאר המהרש"א על פי מה שאמרו במסכת חגיגה [ט"ו] שגדול יכול ללמוד אפילו מרב שאינו הגון, כמו רבי מאיר, שלמד תורה מאחר. וביאר הערוך לנר כוונתו, שלא איכפת

לתלמידים אם יאלצו לגלות, שהרי יקיימו בזה "הוי גולה למקום תורה". ורק ברב שגולה עם תלמידו הרוצח איכפת לנו על גלות שאר תלמידיו כיון שבכך הם אינם מקיימים "הוי גולה למקום תורה", אלא גולים בגלל הרב שצריך לגלות עם תלמידו הרוצח, ונמצא שהמלמד תורה לתלמיד שאינו הגון, גורם בכך ביטול תורה לרבים.

94. הריטב"א פירש קושיית הגמרא, שיקלט הרב בישיבתו, והיינו, שסלקא דעתיה של

[ועיין בשיעורי הגר"ש ביאור נפלא בדבריו]. והחינוך [מצוה תי] כתב: והחכמה — תחיה בעליה.

ובאו לבאר למה נחשב לימוד התורה "חיותא", אף שמשמעות "וחי" היא על חיי הגוף של הרוצח, ולא על לימוד התורה שלו.

והרמב"ם בהלכות רוצח הביא מקור לכך שבלא תלמוד תורה חיוו של אדם כמיתה חשובין, מהגמרא בזבחים [יג א]: אמר רבי טרפון לרבי עקיבא, כל הפורש ממך — כפורש מהחיים!

ולדברי הראשונים לעיל משמע, שחיי בעלי החכמה בלא רבם, שזוכים ללמוד ממנו תורה, כמיתה חשובים. ורק על לימוד תורה מרב נאמר "החכמה תחיה בעליה".

92. לפי טעם זה ישיבתו חייבת לגלות עמו, וכמו שנתבאר, שהחייב להחיותו מוטל על כל אדם, ולכן חייבים התלמידים לגלות עם רבם לצורך חיותו של הרב.

אך הערוך לנר כתב, שכאן אין חיוב על התלמידים לגלות עם רבם, לפי שאין צורך בהם ל"חיותא" של הרב. כי רק התלמיד צריך רב לחיותו, אך הרב אינו צריך לתלמידו כדי ללמוד

מה עשה שלוחו של מלאך המות?

סליק ויתיב עלה וישב **אארזא בי רב**, על עץ הארז שהיה בבית המדרש של רב, **פקע** נשבר **ארזא**, והקים רעש בשעה שנשבר, **ישתיק**, השתתק רב חסדא מלימודו כיון שהפריע לו הרעש, ואז **יכיל ליה**, היה יכול שליחו של מלאך המות להתגבר עליו, ונטל את נשמתו. (95)

אמר רבי תנחום בר חנילאי: מפני מה זכה ראובן להמנות ב"הצלה" תחילה? והיינו, שעיר המקלט בצר, שבנחלת ראובן, נמנתה ראשונה בפרשת ערי מקלט.

מפני שהוא פתח בהצלה תחילה במכירת יוסף.

שנאמר [בראשית לז] "וישמע ראובן, ויצילהו מידם".

עסיק בה שאינו קלוט אז, וצריך הגנה מגואל הדם.

ואי בעית אימא, מאי "דברי תורה קולטין"?

קולטים ומגינים רק ממלאך המוות, שהוא דבר שבידי שמים, אך לא מצילים ממיתה בידי אדם.

ומה שמצינו שדברי תורה קולטין, היינו כי הא:

דרב חסדא הוה יתיב וגריס בבי רב.

ולא הוה קא יכיל שליחא דמלאכא דמותא למיקרב לגביה, משום דלא הוה שתיק פומיה מגירסא.

לא היה יכול שליחו של מלאך המות לגשת אליו וליטול את נשמתו כיון שלא פסק פיו מלעסוק בתורה, שהיא עץ החיים, וכל האוחז בה אינו יכול למות.

95. בגליון הש"ס ציין הגרעק"א לעיין במסכת שבת דף ל ב בענין דוד המלך, שאמר לו הקב"ה שיום מיתתו יחול בשבת, ומאז למד דוד המלך בכל שבת ברציפות, ולא היה יכול מלאך המות ליטול את נשמתו. ורק לאחר שהפריעו מלאך המות מעט מלימודו, והפסיק דוד הלימוד התורה, היה יכול ליטול את נשמתו. ועיין רש"י במסכת שבת, שם, שלא היה יכול מלאך המות להרוג את דוד משום שהתורה מגינה על לומדיה ממות, כדאמרינן בסוטה [כ"א].

ולא נקט רש"י את הפסוק שדורשת ממנו הגמרא כאן, כי דוד למד בביתו, ובבית לא היה לו דין קליטה אלא מדעת. אך רב חסדא למד בבית המדרש, שהוא קולט גם שלא מדעת. ועיין בכד הקמח לרבינו בחיי בערך תורה,

המקשה היתה, כי מה שאמרו "דברי תורה קולטין", אלו בתי המדרש, שגואל הדם ההורג בתוכם, דינו כהורג בתוך עיר מקלט.

אך במאירי משמע שביאר כפשוטו, שיפטר לגמרי מגלות, משום שלומד תורה.

ולכאורה תמוה, כיצד סלקא דעתיה שיקלט גם בזמן שלא עוסק בה? ובהכרח, שבית המדרש קולטו כעיר מקלט!

ואולי אפשר לומר, שבית מדרש קולט רק כדי להצילו מגואל הדם, ותורתו קולטת כדי לכפר עליו.

וכבר הובאו דברי האור שמח לעיל, שהגלות בעיר המקלט אינה רק הצלה לרוצח מגואל הדם, אלא היא גם לכפרה. ולכן סלקא דעתיה כי די בהצלה, וקאמר שצריך גם כפרה. ועיין רנת יצחק על התורה שנקט איפכא.

ערי מקלט בארץ כנען, ובכל זאת אמר: מצוה שבאה לידי — אקוימנה, והבדיל שלש ערים בעבר הירדן, אף שלא יכלו לקלוט עדיין. הרי שיש להוקיר אפילו כל חלק ממצוה, אפילו אם אינו משלימה.⁽⁹⁶⁾

“ומי אוהב בהמון, לו תבואה” — למי נאה ללמד בהמון לדרוש ברכים, מי שכל תבואה שלו, שבקי במקרא ובמשנה, בהלכות ובאגדות.

והיינו דאמר רבי אלעזר: מאי האי דכתיב [תהילים קן] “מי ימלל גבורות ה’, ישמיע כל תהילתו”? —

למי נאה למלל גבורות ה’? — רק מי שיכול להשמיע כל תהילתו!

וכיון שאין מי שיכול לספר את כל תהילתו, לפיכך אין נראה לספר מדעתו, אלא מה שתקנו חכמים [לשון רש"י מגילה יח א].⁽⁹⁷⁾

דרש רבי שמלאי: מאי האי דכתיב [דברים ד] “אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש”? —

אמר לו הקב"ה למשה: הזרחה שמש לרוצחים! הכן להם כדי חיותם וצרכיהם, כאמור לעיל.

איכא דאמרי, כך אמר לו הקב"ה למשה שהבדיל את שלשת הערים בעבר הירדן מדעתו:

הזרחת שמש לרוצחים! שהסכים עמו הקב"ה, וכדלהלן בסמוך.

דרש רבי סימאי: מאי האי דכתיב [קהלת ה] “אוהב כסף לא ישבע כסף, ומי אוהב בהמון — לו תבואה”?

“אוהב כסף לא ישבע כסף” — זה משה רבינו, שהיה יודע שאין שלש הערים שבעבר הירדן קולטות עד שלא נבחרו שלש

שהאריך בענין זה.

ועיין עוד בדברי נפש החיים, המבאר שהתורה היא “עץ החיים”, שכל המחזיק בו אינו יכול למות.

שתכליתה של המצוה, קליטת הרוצחים, עדיין לא היתה קיימת. כי כל זמן שלא הופרשו כל ששת הערים ולא קלטו, לא קיים אלא חלק מהמצוה.

97. והמאירי פירש “למי שיכול להשמיע כל מה שאפשר לשמוע ממנה”, והיינו, על תהלות ה'. אכן מלשון הגמרא “והיינו דאמר רבי אלעזר”, משמע שזה המשך הדרשה כיצד צריך להיות המלמד תורה, שרק מי שיכול להשמיע במקרא במשנה בהלכה ובאגדה, הוא הראוי ללמד.

ובמהרש"א [בסוף מסכת הוריות] נקט, שנחלקו בכך רבי מאיר ורבן שמעון בן גמליאל, במה מדובר הפסוק “מי ימלל גבורות ה'”.

96. ולמד מכאן הרמב"ם בפירוש המשנה באבות [ד ב] “ואם כיוצא בזה, במשה רבינו ע"ה, משיג האמתות, שלם שבשלמים, נכסף להוסיף חצי מצות עשה על כל מעלתו ושלמותו — אין צריך לומר שיעשו [כך] מי שנצטרעה נפשם, והוחזקה צרעתם וקדמה”.

ועיין ברמב"ם [פ"ח ה"א] שיש מצות עשה להפריש ערי מקלט.

וכן כתב החינוך [במצוה תקכ].

ולדבריהם, השתבח משה שקיים מצוה אף

רב אשי אמר ביאור אחר במקרא זה: כל האוהב ללמוד בהמון עם חברים רבים – לו תבואה!

והיינו דאמר רבי יוסי ברבי חנינא:

מאי דכתיב [ירמיה נ] "חרב אל הכדים, ונואלו" – תבוא חרב על צוארי "שונאיחם" [בלשון הפוכה] של תלמידי חכמים, שיושבין ועוסקין בתורה בד בבד, ביחידות, כל אחד בפני עצמו.⁽⁹⁹⁾

ולא עוד, אלא שמטפשיין בלימוד יחידי בלי חבורה.⁽¹⁰⁰⁾

שהרי כתיב הכא "ונואלו", וכתיב התם

ורבנן, ואיתימא רבה בר מרי אמר ביאור אחר במקרא זה:

"מי אוהב בהמון, לו תבואה" – כל האוהב ללמוד בהמון, האוהב תלמידי חכמים – לו תבואה!

שהתורה מחזרת עליו ועל זרעו, ויהיו לו בנים תלמידי חכמים.⁽⁹⁸⁾

וכאשר אמרו דרשה זו, יהבו רבנן עינייהו ברבא, בריה דרבה, נתנו בו עיניהם לברכה, שמצאו בו את קיום הפסוק, לפי שהיה רבה אוהב תלמידי חכמים, והיו בניו תלמידי חכמים.

שכל אחד עושה לו דת לעצמו כפי רצונו ודעתו, ואין צריך לחברים.

ומי שעוסק בתורה ביחידות, הנה הוא עוסק בה כעובד כוכבים העוסק בה, שלימודו ביחידות. ואמרינן [בסנהדרין] עכו"ם העוסק בתורה חייב מיתה בידי שמים. ואמרינן שם דכל מיתתו [של בן נח, היא] בסיף. ועל כן, זה העוסק בתורה כמידת העכו"ם, ביחידות, ראוי הוא לעונש מיתת חרב וסיף.

100. המהרש"א ביאר, כי הטעות מצויה בלימוד יחידי, מה שאין כן בלימוד של רבים, שאם יטעה אחד מהם, השני מודיעו טעותו.

והגר"ח שמואלביץ בשיחות מוסר [לא ז] ביאר, שהתורה ניתנה לכלל ישראל, ואין היחיד ככלל, אלא אם כלם כאיש אחד בלב אחד.

ובמנחת שלמה [סוף סימן קנ"ח] הביא מכמה ספרים, שכתבו כי בארץ ישראל לא נאמר כלל זה, לפי שכך פירשו את הפסוק "ולציון יאמר, איש ואיש יולד בה".

ותמה עליהם הגרש"ז, מהא דאמרינן שדוד ראה את אחיתופל לומד יחידי, ואמר לו: חרב

98. הרש"ש דייק מלשון רש"י, שבניו, וכל שכן הוא עצמו, יהיו תלמידי חכמים.

ועיין רש"י בשבת [כג ב] שהואיל ואהבתו עליהם היא כאב לבן, זה הטעם שיהיו בניו תלמידי חכמים.

ובמהרש"א שם כתב, שאם הוא אוהב רבנן, הרי הוא ודאי תלמיד חכם, שאם לא כן, הרי אמר רבי עקיבא שעם הארץ אומר: מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור! ולכן התברך גם בבנין רבנן [מה שאין כן הירא מתלמידי חכמים, שדוגתו פחותה מהאוהבם, זוכה הוא עצמו להיות תלמיד חכם, אך לא מתברך על בניו].

ובקול אליהו כתב, שהמקור לברכה זו, מהא דדרשינן מהפסוק "ואהבת את ה' אלהיך" – "את", לרבות תלמידי חכמים. וסמך ליה "ושננתם לבניך", שהעושה כן, ילמדו בניו, ויהיו תלמידי חכמים.

99. ביאר המהרש"א: "מדריך למוד תורתנו, מתוך עומק הענינים, לא יעמוד האדם על בוריה של תורה ועל אמיתתה, רק על ידי פלפול וחדוד עם חברים. מה שאין כן דתי העובדי כוכבים,

[במדבר יב] "אל נא תשת עלינו חטאת, אשר נואלנו", ומתרגמין "דאיטפשא".

ולא עור, אלא שהלומדים ביחידות חוטאין.

שנאמר שם, "אשר נואלנו ואשר הטאנו".

ואיבעית אימא, מהכא נלמד שחוטאין הלומדים ביחידות משום שהם מיטפשים [נואלים] —

דכתיב [ישעיהו יט] "נואלו שרי צועק, נשאו שרי נוף", ו"נשאו" פירושו "תעו", הרי שהנואלים הם גם חוטאים.

רבינא אמר ביאור נוסף במקרא זה: כל האוהב ללמד אחרים בהמון — לו תבואה, שעל ידיהם ירבה הפלפול ויתן לב לתרץ קושיותיהם.

והיינו דאמר רבי: הרבה תורה למדתי מרבנותי, ומחבירי למדתי יותר מהם, ומתלמידי — יותר מכולן.

אמר רבי יהושע בן לוי: מאי האי דכתיב [תהילים קכב] "עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים"? —

מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה וינצחו? — שערי ירושלים! לפי שהיו עוסקים בה בתורה.

ואמר רבי יהושע בן לוי: מאי האי דכתיב [שם] "שיר המעלות לדוד, שמחתי באומרים לי בית ה' נלך"? —

אמר דוד לפני הקב"ה: רבונו של עולם! שמעתי בני אדם שהיו אומרים "מתי ימות זקן זה, ויבא שלמה בנו, ויבנה בית הבחירה, ונעלה לרגל". ושמחתי על כך שבני ישראל מתאווים לבנין בית המקדש ולקיום העבודה.

אמר לו הקב"ה: [תהילים פד] "כי טוב לי יום בהצריך — מאלף".

וביאורו: טוב לי יום אחד שאתה דוד עוסק בתורה לפני, מאלף עולות שעתידי שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח!

שינונו במשנה: ומכוונות להם דרכים וכו'.

תניא: רבי אליעזר בן יעקב אומר: "מקלט" ^{ב-י} היה כתוב על עץ, שהיה תקוע בכל פרשת דרכים, אשר בה התפצלו דרכים, שאחת מהן הובילה לעיר מקלט, כדי שיכיר הרוצח איזו היא הדרך המובילה לעיר המקלט, ויפנה לשם.

אמר רב כהנא: מאי קרא? — "תכין לך הדרך", עשה לך חכמה לדרך, שתהיה הדרך "מוכנה", לרוצח לנוס דרכה אל עיר המקלט, ולא יצטרך לחפש ולתור אחריה.

רב חמא בר חיננא, כשהיה בא לדרוש בפרשת רוצח בשגגה, פתח לה פיתחא להאי פרשתא מהכא, היה פותח ומקדים לה דרשה בענין טוב, מדברי הכתוב בספר תהילים:

"טוב וישר ה'. על כן, יורה הטאים בדרך", הרי שהורה הכתוב לעשות חכמה לדרך

ומוכח שגם בארץ ישראל אין ללמוד תורה ביחידות.

אל הבדים ונואלו! והרי אחיתופל ודוד היו בארץ ישראל,